

Bir Portal Olarak Eminönü Meydanı'nın Morfolojik Evrimi ve Mekân Bileşenleri

Eren Kürkcüoğlu

Tarihsel süreç boyunca Tarihi Yarımada'nın coğrafi açıdan en önemli stratejik konumlarından biri olan Eminönü bölgesi, aynı zamanda ticari aktivitelerin ilk odağı ve günümüzde Maslak bölgesine kadar uzanan İstanbul Merkezi İş Alanı aksının kalbi olarak nitelendirilmektedir. Özellikle geleneksel el sanatları ticareti-üretimi ve tekstil, deri ürünleri, mobilya, gıda ürünleri, kuyumculuk, ahşap ve halı perakendeciliği ve toptan satış sektörleri açısından İstanbul'un geleneksel ve tarihi ticaret nüvesi konumundadır (Turgut, 2008). Tarihi Yarımada'da yerleşimlerin orijini olarak kabul edilen Byzantion'dan günümüze kadar Sirkeci ile birlikte bir “liman yerleşimi” ve “ticari merkez” kimliğine sahip olan Eminönü, aynı zamanda Haliç ve İstanbul Boğazı'nın birleştiği bir noktada da bulunmasından ötürü Tarihi Yarımada'ya erişim bağlamında bir “giriş kapısı” görevi de üstlenmektedir. Eminönü'nün Tarihi Yarımada bütününde sahip olduğu bu imgelemin bir benzeri de Eminönü Meydanı'nın bölge içindeki yeri ve önemi üzerine söylenebilir. Dönemler boyunca ticari faaliyetlerin her daim yoğun ve akıcı olduğu bir iş merkezi kimliğine sahip olan Eminönü'nün en önemli giriş kapılarından biri Eminönü Meydanı olarak tanımlanmaktadır. Öncesinde bir kıyı meydanı olarak özellikle 1845 yılında inşa edilen ilk Galata Köprüsü (Cisr-i Cedid) sonrası Tarihi Yarımada'ya yaya ve at arabaları ile erişimin yaygınlaşması ile atfedilen “giriş kapısı/portal” imgesi daha da kuvvetlenmiş, meydan bir “karşılama ve buluşma noktası” haline gelmiştir. Morfolojik biçimlenmenin gerçekleştiği ilk dönemden günümüze özellikle Yeni Cami ve Mısır Çarşısı gibi simge yapılar ile tanımlanan ve hem biçimsel, hem de işlevsel kimliğini bu iki mimari anıtsal yapı ile kazanan meydan, aynı zamanda Haliç, Tarihi Yarımada ve hatta İstanbul genelinde önemli bir “ulaşım ve bağlantı odağı” haline gelmiştir.

Eminönü Meydanı'nın Morfolojik Evrim Süreci

Eminönü Meydanı'nın tarihsel kökenleri Roma ve Bizans dönemine kadar uzanmaktadır. Bu

dönemde önemli bir ticari ve idari merkez olan Eminönü bölgesi; aynı zamanda şehir surları, kapıları ve limanları ile birlikte ticaret ağının ve denizyolu ulaşımının öncelikli odağı konumuna ulaşmıştır (Kuban, 1996). Liman bölgesinin Haliç kıyı hattından erişimi sağlayan, dönemin şartları kapsamında uluslararası düzeyde bir liman meydanı bulunmaktadır (Müller-Wiener, 1977) ve alan aynı zamanda depolama ve askeri faaliyetlere de ev sahipliği yapmıştır. Osmanlı döneminde Yeni Cami'nin inşası (1579) ile birlikte meydan ve yakın çevresinin günümüze kadar ulaşan tarihi izleri ve referansları oluşmaya başlamıştır. Yeni Cami'nin bulunduğu alanda yer alan Yahudi Mahallesi, bu dönemde cami inşası için alanın açılmasıyla birlikte yok olmuştur, bu esnada içlerinde bir kilise ve sinagogun da yer aldığı birçok yapı yıkılmıştır (Kuban, 1996). 1665 yılında tamamlanıp ibadete açılan Yeni Cami'nin külliye kompleksi dahilinde 1660 yılında inşa edilen Mısır Çarşısı (eski ismiyle Yeni Çarşı veya Valide Çarşısı) ile meydanın ikinci önemli referans izi de alan içerisinde yer almıştır. Kıyı hattına kuzeybatı-güneydoğu yönünde paralel bir biçimde konumlanan Yeni Cami ve caminin güneybatısında, bir kolu yine kıyıya paralel uzanan L şeklindeki Mısır Çarşısı arasında kalan alan, meydanın şu anki konumunun güneybatısında, günümüzde de varlığını sürdüren “avlu” olarak tanımlanmıştır.

Bizans ve Osmanlı dönemlerinde, Eminönü Meydanı'nın günümüzdeki konumuna ve alanı bir “giriş kapısı-portal” olarak tanımlamaya olanak sağlayan birçok kapısı ve bu kapılarla ilişkilenen iskeleleri bulunmaktadır. Bunlardan en öne çıkan üç tanesi şunlardır: Mısır Çarşısı ve Yeni Cami girişlerinin kesişimindeki alana açılan Balıkpazarı (*Porta Peramitis* veya Tahmis) Kapısı, Yeni Cami'nin kuzeydoğusunda yer alan Bahçekapı (*Porto Neorion*) ve caminin kuzeyinde dış avlusuna açılan Yeni Cami Kapısı (*Porta Ebraika* veya Çıfıtkapısı) (Kuban, 1993; Çin, 2006). Meydanın yakın çevresi dışında Odunkapısı (*Porto Drungari*) ve Zindankapı (*Porte de St. Jean de Cornibus*) gibi diğer giriş kapıları

da ilgili dönemlerin yerleşme sınırlarını ve kimliğini tanımlamıştır: Bizans döneminden Yeni Cami'nin inşasına kadar olan dönemde bölge içinde yaşayan Yahudi cemaatten ötürü Eminönü “Yahudi Kapısı-Çıftıkapısı” olarak adlandırılmış, II. Mehmet döneminde de yerleşme aynı isimle varlığını sürdürmüştür (Kuban, 1993, Çin, 2006). Bizans surlarının ve Yeni Cami'nin dış avlu duvarının parçaları olan bu kapıların çoğu, zaman içinde yıkılmış, yok olmuş veya dönüşüme uğramıştır: 1867 depremi sonucunda Bahçekapı tamamen yok olmuştur. 1845 yılında inşa edilen Cısr-i Cedid köprüsü sonrası tahrip olan Yeni Cami dış avlu duvarları sonrasında, 1870 yılında Yeni Cami Kapısı da yok olmuştur. Cumhuriyet döneminin ilk yıllarında Yeni Cami Kapısı'ndan Balıkpazarı Kapısı'na doğru olan yapılar da yıkılmıştır. Kapılar yok olmasına rağmen isimlerini Eminönü yerleşmesi genelinde Bahçekapı semti, Mısır Çarşısı'nın giriş kapısı isimleri, Tahmis Caddesi gibi mekân unsurları ile günümüze kadar ulaştırmayı başarmıştır, bu bağlamda Eminönü Bölgesi ve Eminönü Meydanı'nın giriş-portal kimliği tarihsel bellek ve izler sayesinde korunmuştur (Erkal, 2001; Çin, 2006).

Yıllar içinde yaşanan fiziksel ve işlevsel değişimler/dönüşümler, plan kararları ve ulaşım politikaları doğrultusunda Eminönü Meydanı, sürekli bir morfolojik değişime ve kontrolsüz bir büyüme sürecine maruz kalmıştır. Meydan için birçok tasarım projesi önerisi geliştirilmiştir, bunlardan biri Fransız mimar Joseph Antoine Bouvard'ın Sultan II. Abdülhamid döneminde

geliştirdiği projedir. “Avrupa Meydanı” konsepti ile Yeni Cami'nin önü için tasarlanması hedeflenen meydan, alanı görmeden kurgulanan projenin arazi topografyasına uymadığı ve mevcut kentsel dokuya referans vermediği/uyumsuz olduğu gerekçeleri ile uygulanmamıştır (Çelik, 1993; Yıldırım, 2012). Bir diğer uygulanmamış proje önerisi de 1937 yılında Cemil Topuzlu tarafından geliştirilmiştir; Galata Köprüsü ekseninde bir dönel kavşak ile geniş bir cadde oluşturularak açılması önerilen meydanı Yeni Cami'ye perspektif verecek şekilde dizayn etmiştir (Topuzlu, 1937; Yıldırım, 2012). Hayata geçirilemeyen tasarım projeleri rafa kalkarken, 1930'lu yılların ikinci yarısında meydanın şu anki büyüklüğünün yaklaşık yarısı kadar bir alan içinde, sadece Yeni Cami'nin çevresi ile sınırlı bir şekilde var olduğu görülmektedir. Özellikle meydanın batısı ve eski Balıkpazarı Kapısı'nın kuzeybatısında o dönemde yoğunluğu konut birimleri içeren ve günümüzde var olmayan yapı adaları yer almıştır. Yeni Cami'nin kuzeyinde yer alan Çıftıkapısı ve yakın çevresi de yavaş yavaş açılmaya başlamış, kuzeydoğu kısmında yer alan Bahçekapı ve yakın çevresi yapılar ile sınırlanmıştır. Dönemin koşulları doğrultusunda motorlu taşıt sayısı oldukça az olduğu için yaya ve atlı arabalar ile Eminönü Bölgesi ve meydana erişim daha fazladır, aynı zamanda meydanın kuzey bölgesi 1914 yılında faaliyete giren, çift hatlı elektrikli tramvayın önemli durak noktalarından biri konumundadır (Url 1, Url 2).

Meydanın geçirmiş olduğu en belirgin fiziksel değişimler, Topuzlu'nun taslak projesinde kurguladığı yapıya benzer bir biçimde, 1940'lı yıllarda Henry Prost Planı ile birlikte özellikle Yeni Cami ve yakın çevresindeki yapıların yıkılması sonucu Eminönü'nde yeni bir halk meydanı oluşturmaya yönelik uygulama kararları sonucunda gerçekleşmiştir. 1936 yılında Mustafa Kemal Atatürk'ün davetiyle İstanbul'a gelen ve İstanbul için bir planlama çalışması hazırlayan Prost, Eminönü kıyı hattı ve iç kesimler için belirlediği ulaşım güzergâhları için bazı yapı adalarının yıkılmasını önermiş ve eşzamanlı olarak Eminönü Meydanı'nı da yeniden şekillendirmiştir (Sarı, 2017). Tarihi ve kültürel yapıları öne çıkararak kenti yeni meydanlar, bulvarlar, sokaklar ve anıtlar gibi mekânsal elemanlar ile zenginleştirmeyi hedefleyen Prost'un planlama yaklaşımı ilkelerinden bu doğrultuda en çok etkilenen ve değişime maruz kalan bölgelerden biri Eminönü ve meydanın da yer aldığı kıyı

Resim 1. Prost Planı öncesi ve sonrası Eminönü: (a) Plan çalışması öncesinde Eminönü kıyı hattı, Yeni Cami ve köprü, (b) Henry Prost'un Eminönü Meydanı ve yakın çevresi için önerisi, (c), (d) ve (e) Plan sonrası gerçekleştirilen yıkımlar ve Eminönü Meydanı'nın Yeni Cami ve Mısır Çarşısı yakın çevresinde biçimlenme süreci (Url-3).

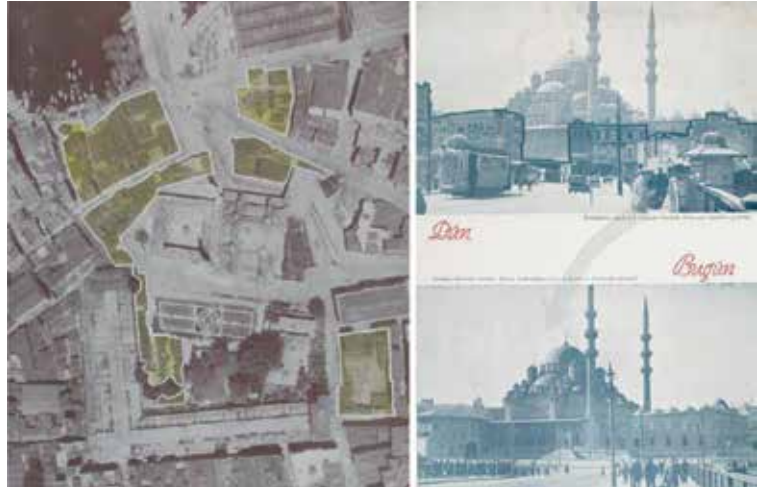

hattı olmuştur (Kubat ve Kürkçüoğlu, 2014). Prost’un tabiri ile Yeni Cami’nin kuzey cephesinde yer alan “parazit” yapılar yıkılmış, kıyı hattından ve yakın çevreden yeni manzara ve perspektif görünümüne oluşturulmaya çalışılmıştır (Bilsel, 2010). Böylelikle meydan ile ilişkilenen üç önemli tarihi kapının bulunduğu alanlar, kıyı hattı ulaşım ağının açılması için gerçekleştirilen yıkımlar sonucunda yok olmuştur (*Resim 1, 2*).

Meydan 1960’lı yıllara kadar İstanbul’un en önemli finans odaklarından biri olarak işlevini sürdürmüş ve farklı ulaşım hatları açısından önemli bir aktarma merkezi olmuştur (Arslanlı, Ünlükara ve Dökmeci, 2011). Henry Prost uygulamalarının devamı niteliğinde görülen 1960’lı yıllara ait Menderes dönemi imar uygulamaları doğrultusunda ulaşım planının değişmesi, toplu taşımının ve araç sahipliğinin artması ile Eminönü Meydanı yeni bir kimlik ve morfolojik yapılanma ile tam bir trafik odağı haline gelmiştir. Aksaray Meydanı ve Eyüp Meydanı ile birlikte yeniden organize edilen Eminönü Meydanı’nın Mısır Çarşısı ve Yeni Cami ile birlikte biçimlenen günümüz mekân kurgusunun izleri büyük oranda bu döneme dayanmaktadır (Kubat ve Kürkçüoğlu, 2014). Meydanın batı ve doğusundaki konut alanlarının yerinde otoparklar ve otobüs durakları yer almıştır. 1980’li yılların başında değişen ulaşım planı ile Yeni Cami-Mısır Çarşısı istikametinde başlayan çarşı alanının yayalaştırılması, meydanın Mısır Çarşısı önüne kadar genişlemesi ve üst geçitler ile sahil şeridine bağlanması, morfolojik değişim açısından önemli kırılma noktalarından biri olmuştur. İlk etapta birbiri ile fiziksel olarak bütünleşmeyen iki alt bölgeden oluşan meydan; 1990’lı yıllarda Dalan dönemi imar uygulamaları doğrultusunda yapılan müdahaleler sonucunda birleşerek günümüzdeki biçim ve büyüklüğüne ulaşmış, 2000’li yıllar ve sonrasında gerçekleştirilen çeşitli düzenleme ve peyzaj çalışmaları ile birlikte daha entegre bir görünüme kavuşmuştur (*Resim 3*).

Eminönü Meydanı’nın Morfolojik Yapısı

Günümüzde Eminönü Meydanı, Tarihi Yarımada ve merkezi iş alanı (MİA) aksı içindeki merkezi konumu ve Eminönü bölgesinin ticari ve dini kimlik-işlev özelliklerinden ötürü oldukça yoğun kullanılan, açık alan büyüklüğü açısından da İstanbul genelinde önemli bir çekim merkezi haline gelen bir toplanma-dağılma mekânıdır. Süreç boyunca devamlı genişleyerek süregelen

meydan, günümüzde “portal” benzetmesine uygun olarak Mısır Çarşısı ve Yeni Camii gibi simge yapılar ile tanımlı, ticari aksların başlangıcı ve bir girizgâh noktası olarak nitelendirilmektedir. Farklı dönemlerde uygulanan ulaşım

Resim 2. Prost Planı sonrası yıkılan Yeni Cami’nin kuzeyinde yer alan yapı grupları ve meydanın görünümü (Daver vd., 1943).

Resim 3. Eminönü Meydanı 1940-2015 arası morfolojik evrim süreci ve meydanın günümüzdeki biçiminin tarihi katmanlardaki yeri. (Pervititch haritası, halihazır haritalar ve İBB uydru fotoğrafları üzerinden üretilmiştir.)

planları neticesinde kıyı ile bağlantısı koparılarak “çok parçalı/eklemlenmiş” bir toplanma alanına dönüşen meydan, aynı zamanda bu parçaların birleşmesi ve daha büyük bir meydan kompozisyonunun parçası haline gelmesi nedeniyle de tipik bir “gruplandırılmış” meydan özelliği göstermektedir (Zucker, 1959; Moughtin, 2003). Yaklaşık 1,5 hektar büyüklüğündeki meydanı, işlevsel açıdan ticari, dini, ulaşım-aktarma ve kültür-turizm odağı, morfolojik açıdan da bir giriş platformu, düğüm noktası, bağlantı noktası, farklı mekânsal pratiklerin bulunduğu bir ara yüz ve simge yapıların dekorunu oluşturduğu bir sahne olarak tanımlamak mümkündür (Ayataç vd., 2018).

Meydanın “odacıkları” olarak tanımlanabilen alt bölge biçimlenmelerinin birbirine eklenmesi sonucunda Eminönü Meydanı’nda belirli bir geometrik şeklin tekrar etmediğinden; meydanın amorf ve düzensiz bir kompozisyona sahip olduğundan bahsedilebilmektedir. Doğu kısmında, Yeni Cami’nin kuzeyinde yer alan platform ile meydan bütününde farklı kotların birbirleri ile bütünleşmesi görülmektedir. Meydan, kuzeyde Ragıp Gümüşpala Caddesi ve Reşadiye Caddesi gibi ulaşım arterleri ile keskin bir biçimde sınırlanırken, güneyde Mısır Çarşısı, Yeni Cami, han yapıları ve diğer ticari birimler gibi kentsel doluluklar ile tanımlanmaktadır.

Eminönü Meydanı’nı oluşturan alt bölgeler kendi içlerinde farklı biçimsel oluşumlara sahip olsalar dahi, kuzeybatı-güneydoğu yönünde amorf ve bütüncül bir açık alan oluşturan meydanın tamamına ait uzunluk-genişlik farkı

oldukça fazladır, bu bağlamda mekân çizgisel-akıcı bir nitelik kazanmaktadır. Sınırlayıcı elemanların konumu açısından, özellikle Mısır Çarşısı ve Yeni Cami gibi simge-odak yapıların konum ve doğrultuları nedeniyle dışbükey (konveks) yüzeyler çok daha fazla sayıda ve geniş yer kaplamaktadır. Meydanın büyüklüğü ile de ilişkili olarak, tamamının bir noktadan algılanması mümkün olmadığı için biçim niteliği “negatif mekân” özelliği göstermektedir; öyle ki, meydana bulunan alt bölgelerin bazılarının diğerleri ile görsel bağlantısı dahi bulunmamaktadır. Sınırlayıcı elemanların niteliğine bağlı olarak hem köşeli geometrik, hem de serbest (karma) bir kompozisyona rastlanmaktadır. Mısır Çarşısı ve Yeni Cami’nin köşeli ve düzgün yüzeyleri, meydana güneyden tanımlı bir biçimde sınırlamaktadır ancak çevreleyen diğer sınırlayıcı unsurların (özellikle kuzey ve doğu sınırındaki cadde ve yolların) eğrisel geometrisi ve baskınlığı nedeniyle, meydan bütününde daha çok serbest bir geometrik düzen göstermektedir (Kürkçüoğlu, 2015) (Resim 4). Meydanın bu serbest geometrik düzene, zaman içinde gerçekleşen mekânsal düzenlemeler ile geçmiş olduğu değişim-dönüşüm süreci neticesinde eriştiği söylenebilir; meydanın farklı tarihsel gelişim ve değişim aşamalarında çok daha farklı mekân organizasyonlarına sahip olduğu görülmektedir.

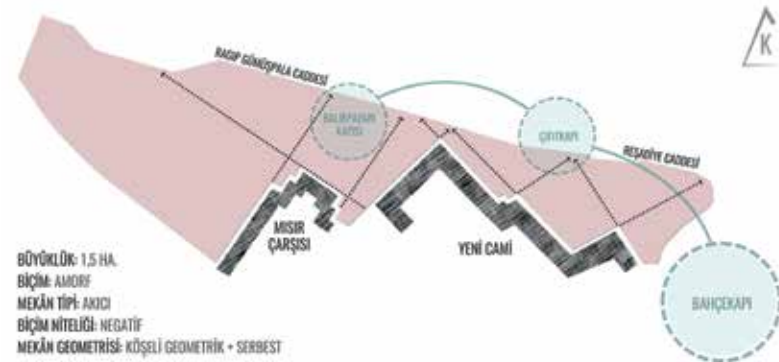
Eminönü Meydanı’nın Morfolojik Form Bileşenleri

Her ne kadar kontrolsüz büyüme sürecinin izleri olan farklı biçimlerin birbirine eklenerek bütünde amorf/tanımsız bir “boşluk” algısı oluştursa da sahip olduğu ticari ve dini kimlik/ imaj ve bu imajın oluşmasındaki en önemli yapısal unsurlar olan Yeni Cami ve Mısır Çarşısı, Eminönü Meydanı’nın alt bölgelerinin tanımlanmasında önemli rol oynamaktadır. Bu iki simge yapının meydanla ilişkilenen girişleri hem meydanın odacıkları (alt bölgeleri) arasında hiyerarşik bir düzen oluşturmada hem de yapıların iç mekânları meydan ile bütünleşmektedir. Bir diğer deyişle bu simge yapılar meydanın mekân organizasyonunu yönlendirmektedir. Aynı zamanda meydanın Tarihi Yarımada içinde yer alması ve diğer tescilli yapılar/tarihi hanlar ile çevrelenmesi de bu mekânsal organizasyonun şekillenmesinde önemli rol oynamaktadır (Resim 5).

Fiziksel açıdan ilk aşamada, Mısır Çarşısı ve Yeni Cami’nin yönelişlerine bağlı dışbükey-ne-

Resim 4. Eminönü Meydanı’nın morfolojik yapısı ve tarihsel süreçte yer alan kapıların konumu.

Resim 5. Solda, 1980’li yıllarda Eminönü Meydanı; sağda, günümüzde Eminönü Meydanı’nın eklemli büyümüş yapısı ve alt bölgeleri (odacıklar). (Çin, 2006; Uri-4)

gatif mekân etkisinin büyük ölçüde ortadan kalktığı, farklı büyüklük ve kullanım türüne sahip üç temel bölge görülmektedir. Görsel açıdan daha çok içbükey şekilde algılanabilen bu üç bölgenin ikisi de, çeşitli sınırlayıcı elemanlar (mekânsal donatılar, tarihsel süreçten gelen yol izleri ve kot farklılıkları) aracılığıyla ikişer alt bölgeye daha ayrılmaktadır. 1. bölge içinde Mısır Çarşısı’nın batısında yer alan ve tarihsel evrim sürecinde Eminönü Meydanı’na en son eklenen, günümüzde otobüs duraklarının da yer aldığı büyük kısım (A) ve yaya alt geçidini çarşı bölgesine bağlayan geçiş alanı (B) olmak üzere iki odacık bulunmaktadır. Bu odacıklar günümüzde büyük ölçüde ağaçlar, oturma birimleri, aydınlatma elemanları gibi peyzaj unsurları ile birbirinden ayrılmaktadır; ancak B odacığı aynı zamanda tarihsel süreçte çarşı iç bölgesinden kıyı bandına erişen Tahmis Caddesi’nin bir uzantısı şeklinde simge yapıların girişlerinin bulunduğu alan ile meydana en son eklenilen alanı birbirinden ayırmıştır. Dolayısıyla görünen fiziksel sınırlayıcıların yanı sıra tarihsel izler de bu odacığın sınırlarını tanımlamaktadır. 2. bölge, Mısır Çarşısı ve Yeni Cami’nin girişlerinin açıldığı, eski Balıkpazarı Kapısı’nın bulunduğu, kendi içinde tanımlı ve özellikle geçiş ve toplanma amaçlı yoğun olarak kullanılan tek bir odacıktan (C) oluşmaktadır. Yeni Cami’nin kuzeydoğu kısmında kalan 3. bölge, eski Çıfıtkapısı ve Bahçekapı’nın yer aldığı alanda farklı biçim, yöneliş ve kot farkı nedeniyle iki ayrı odacığa (D ve E) ayrılmaktadır. Her biri farklı nitelik, kullanım ve algılanma düzeyine sahip bu beş odacığın kuzeybatı-güneydoğu yönünde bir zincir gibi birbirine bağlandığını, görsel bağlantının en çok C ve D-E odacıkları arasında, Yeni Cami’nin Ragıp Gümüşpala Caddesi’ne en yakın köşe konumunda oluşan boğum şeklindeki geçiş noktasında zayıfladığını söylemek mümkündür (Kürkçüoğlu, 2015) (*Resim 6*).

Eminönü Meydanı’nda toplam on ana giriş-çıkış noktası bulunmaktadır; bu noktalar aynı zamanda meydanı Eminönü çarşı bölgesi bütününde bir “portal” niteliğine taşımaktadır. Yaya yolları ve diğer kentsel açıklıklar dışında meydan içinde yer alan yaya alt geçitleri de, sahil bölgesinden meydana ve çarşı bölgesine doğrudan erişim sağlayan diğer önemli düğüm noktalarıdır. Meydanı kuzeyden sınırlayan Ragıp Gümüşpala ve Reşadiye Caddeleri, yaya erişimi açısından önemli kısıtlar oluşturmaktadır, özellikle kuzeydoğu ve kuzeybatı kısımlarında yer

alan otobüs durak alanları haricinde meydan kuzey sınırı boyunca geçirgen sınırlayıcı elemanlar (parmaklıklar) ile çevrelenmiştir. Dolayısıyla, meydanın en belirgin giriş-çıkış noktaları çok yönlü olarak A ve E odacıkları içerisinde yer almaktadır. E odacığı aynı zamanda eski Bahçekapı’nın bulunduğu alan olması nedeniyle tarihsel bellekten gelen bir “giriş” niteliğine de sahiptir. B ve C odacıklarına doğrudan erişim, Eminönü çarşı bölgesi ile ilişkili olarak güney yönünden sağlanmaktadır. (Ek olarak B odacığı içinde yer alan yaya alt geçidi sayesinde kuzey-kıyı hattından da erişim mümkündür.) Doğrudan erişimin olmadığı tek alan olan D odacığı, kot farkı ile oluşturulan platform düzlemi ve Yeni Cami’nin giriş noktaları ile tanımlı mekân düzenlemesi ile diğer odacıklardan farklılaşmaktadır. Ancak özellikle de biçim, büyüklük ve çevreleyen unsurların işlevsel niteliği açısından tüm odacıkların kendilerine özgü kimlik ve tipolojilere sahip olduğu açıktır.

Yukarıda belirtilen farklı kimlik ve tipolojilere sahip “odacıklar” arasından bazılarının “yaya çekiciliği” ve “mekân konforu” açısından ön plana çıktığını söylemek mümkündür. Zorunlu aktiviteler olarak tanımlanabilen doğrusal-dinamik eylemler (geçip gitme, erişme, ulaşma vb.), Eminönü’nün merkezi iş alanı içindeki konumu, kimliği ve buna bağlı yoğun kullanımına bağlı olarak meydanın her odacığında belirli bir düzeyde, hatta bazı odacıklarda oldukça yoğun bir ölçüde gerçekleşmektedir. Noktasal-durağan (statik) eylemler (duraklama, dinlenme, bekleme, vakit geçirme vb.) açısından çekicilik unsurları değerlendirildiğinde; gölge etkisi, mekânsal canlılık, dinlenme alanlarının varlığı, doğal ve yapay peyzaj elemanlarının (ağaçlar, bitki düzenleme, su elemanları vb.) çokluğu, hava ve gürültü kirliliğinin olmaması, güvenlik gibi etkenlerin daha ön planda ve tercih edilir olduğu söylenebilmektedir. Bu bağlamda, Eminönü Meydanı’nda noktasal-durağan eylemlere imkân

Resim 6. Eminönü Meydanı alt bölgeleri (odacıklar).

sağlayan mekân donatılarının konum ve yoğunluklarının, odacıklar genelinde homojen ve düzenli bir yapıya sahip olmadığı görülmektedir. Özellikle B ve E odacıkları; yaya alt geçitleri, yoğun peyzaj unsurları ve toplanma-dinlenme eylemlerine sağladığı olanaklar nedeniyle hem geçiş, hem de duraklama amaçlı yoğun kullanılan, bu açıdan da birbirine kısmen benzeyen alt bölgelerdir. Bu alanlarda yer alan yaya alt geçitleri, meydana bir köşe-kenardan girmek yerine doğrudan meydanın ortasına erişim olanağı sağladığı için kullanıcılar tarafından da daha yoğun tercih edilmekte ve kullanılmaktadır. Bu bağlamda meydana giriş-çıkışın en çok gerçekleştiği alanlarda mekânsal konfor ve kalitenin artırılmasına yönelik düzenlemelere daha ağırlık verildiği söylenebilir. Her iki odacık içerisinde oturma elemanları doğal peyzaj elemanları ile büyük ölçüde ilişkilenebilmektedir; meydana en-boy oranı ve çevreleyen yapı yüksekliklerine bağlı açıklık ve güneşlenme koşulları düşünüldüğünde, oturma-dinlenme alanlarının gölge alanlarda konumlanması gerekliliği söz konusu olmaktadır. Buna karşın mevcut olmayan mekân donatıları ve yoğun güneş ışığı etkisi nedeniyle meydanın önemli girişlerinden birini içeren A odacığının noktasal-durağan eylemler için gerekli konfor koşullarına sahip olmadığı ve alanın sadece geçiş amaçlı kullanıldığı görülmektedir (Kürkçüoğlu, 2015) (*Resim 7*).

Mekân konforu ve çekiciliği açısından özellikle akşam kullanımları için avantaj sağlayan aydınlatma elemanlarının da D ve E odacıklarında fazla sayıda ve sık konumlandığı, A, B ve C odacıklarında ise genellikle meydan sınırlarında seyrek konumlanarak daha büyük bir yüzeyi aydınlattığı tespit edilmiştir. Bu bağlamda D ve E odacıklarının, Yeni Cami'nin oluşturduğu dini ve sosyal kullanımlar ile de ilişkili olarak akşam saatlerinde daha çok kullanıldığını, A, B ve C odacıklarının akşam saatlerinde azalan/biten ticari faaliyetler ile ilişkili olarak daha az

tercih edildiğini söylemek mümkündür. Hem gündüz, hem de akşam kullanımları açısından Eminönü'nün gündelik yaşamında önemli bir yere sahip olan güvenlik faktörü, meydanın iki noktasında yer alan zabıta kulübeleri ve aydınlatma elemanları ile bütünleşen güvenlik kameraları ile büyük ölçüde sağlanmaktadır. Mekân büyüklüğü ve ticari işlev yoğunluğuna bağlı olarak reklam panoları özellikle meydanın kuzey sınırı boyunca, geçiş güzergâhı üzerinde konumlanmaktadır (*Resim 6*). Bütün bu değerlendirmeler sonucunda açık alan özellikleri ve mekânsal donatılar açısından yayalar için en çekici odacıklar ilk olarak B ve E, ikinci olarak C ve D ve son olarak A şeklinde sıralanabilmektedir.

Sonuç ve Değerlendirmeler

Eminönü Meydanı tarihsel süreçteki morfolojik serüveni boyunca, Bizans dönemindeki “liman meydanı”ndan günümüze evrilen “kıyıda kopuk, çok parçalı-gruplanmış amorf meydan” oluşumuna kadar her daim Tarihi Yarımada'ya, Eminönü'ne, çarşı bölgesine, merkezi iş alanının çekirdeğine, ekonomik, ticari ve finansal ilişkilerin kalbine açılan bir “portal/kapı” görevi üstlenmiştir. Özellikle deniz surları ve kente giriş kapılarının bulunduğu dönemlerde meydan ve yakın çevresinde yer alan anıtsal kapıların belleğe dair izleri, hâlihazırda semt ve alt bölgelerinin isimlerinde, sokak adlarında, meydanın giriş-çıkış noktalarında imgesel olarak varlığını sürdürmektedir. Bu bağlamda meydan, günümüz İstanbul'u için halen Tarihi Yarımada'ya giriş-karşılamaya odağı konumundadır. İlk dönemlerinde kıyıda doğrudan erişilebilen meydan, çeşitli mekânsal ve sosyokültürel etkenler doğrultusunda etaplı olarak önce iç kısımlara doğru sürüklenmiş, sonra Yeni Cami ve Mısır Çarşısı'nın giriş bölgelerinde yeniden örgütlenmiş ve zaman içinde ulaşım politikaları ve tasarım-planlama çalışmaları aracılığı ile kuzeyden birinci derece araç yolu ile sınırlandırılmıştır. Bu uygulamalar nedeniyle meydan, daha önce sahip olduğu “kıyı/liman portalı” kimliğini büyük ölçüde kaybetmiş olsa da, tarihi Eminönü Hanlar Bölgesi'nin giriş noktasında yer alması nedeniyle salt bir “ticaret/finans portalı”na dönüşmüştür. Bu bağlamda, tarihsel süreç içindeki kritik kırılma noktalarından belki de en belirleyici olanı, 1940 Prost Planı çalışmaları ve akabinde 1960 Menderes dönemi ulaşım uygulamaları olmuş; meydanın, kuzey cephesinden kıyı ile ilişki kurabilecek olası tüm bağlantı-

Resim 7. Eminönü Meydanı içinde yer alan donatılar, kent mobilyaları ve peyzaj unsurları.

ları bloke edilmiştir. Kuzeye doğru artık genişleme imkânı olmayan meydan, yine 1960 ve sonrası dönemlerde alınan planlama-tasarım kararları neticesinde bu sefer kuzeybatı-güneydoğu yönünde yatay olarak genişlemeye başlamıştır. Son etapta kuzeybatı sınırında yer alan A odacığının da meydan sınırlarına dahil edilmesi ile meydan şu anki amorf, çok parçalı ve gruplandırılmış biçimsel ve mekânsal organizasyona ulaşmıştır.

Eminönü Meydanı'nın günümüz kullanım durumuna bağlı geçiş (dinamik hareket), duraklama ve dinlenme (durağan hareket) gibi gündelik mekânsal pratikleri değerlendirildiğinde; her bir odacığın kullanım yoğunluğunun günün farklı saatlerinde birbirine oranla süreklilik arz ederek artıp azaldığı ve belli alt bölgelerin daha ön plana çıktığı görülmektedir. Meydanda yer alan açıklık oranının yarı kapalı/gölge alanlara oranla çok fazla olması nedeniyle öğle saatlerinde bu odacıkların kullanım yoğunlukları belli miktarlarda azalmaktadır; en yoğun kullanılan zaman dilimlerinin sabah erken (09.00-12.00) ve akşamüstü (17.00-20.00) saatlerinde olduğu gözlemlenmektedir. Meydanın açıklık oranı ve gölge koşullarının yanı sıra diğer mekânsal donatıların varlığına bağlı olarak odacıklar arası farklılıklar mevcuttur. Özellikle geçiş amaçlı kullanılan ve mekânsal donatı açısından daha sınırlı olan A ve C gibi odacıkların, duraklama ve dinlenme amaçlı pek fazla tercih edilmediği görülmüştür. Açık alan özellikleri ve mekânsal donatı çeşitliliği-zenginliği açısından da ön plana çıkan B odacığının meydan bütününde en yoğun kullanılan alan olduğu söylenebilir. Konum itibarı ile Mısır Çarşısı'na, Eminönü çarşı girişine ve toplu taşıma-aktarma noktalarına yakınlığı ve yaya alt geçidi sayesinde sahil şeridi ile ilişkilenebilir de kullanım düzeyinin yüksek olmasında etkilidir. Meydanın tamamında yer alan donatı türlerinin çoğu bu bölgede görülmektedir, yayalar için en çekici etkiye sahip oturma elemanlarının %35'i ve doğal peyzaj elemanlarının %58'i sadece B odacığında yer almaktadır. Mısır Çarşısı'nın giriş kapılarının ve ağırlıklı gıda satış birimleri olan küçük dükkânların da görsel ve mekânsal bağlantılarının bulunması nedeniyle hem mekânsal kalite-konfor ve estetik değerleri açısından, hem de işlevsel nitelikler ile bütünleşme açısından B odacığı Eminönü Meydanı'nın en çekici alt bölgesi olarak öne çıkmaktadır. Mekânsal donatıların meydan bütününde yoğunlaştığı diğer bir alt bölge olan E odacığı da diğerlerine göre daha yoğun

kullanılmakta ve yayalar tarafından çekici bulunmaktadır. Meydan bütününde yer alan oturma elemanlarının %57'sini barındıran alt bölge, aynı zamanda doğal peyzaj elemanlarının (B odacığı haricinde) görüldüğü diğer alan olarak da dikkat çekmektedir (Kürkçüoğlu, 2015). Bu iki odacığın aynı zamanda tarihsel süreçte iki önemli kapının (Balıkpazarı Kapısı ve Bahçekapı) bulunduğu konumlarda yer alması, kimlik ve bellek sürecinde portal-giriş kapısı imgesine de vurgu yapmaktadır. C-D odacıkları birer geçiş alanı özelliği gösterdiği ve mekânsal donatı açısından kısıtlı oldukları için hem durağan, hem dinamik aktivitelere bağlı kullanım oranları düşüktür. Ancak Yeni Cami'nin giriş merdivenlerinin kullanıcılar için geçici bir duraklama mekânı oluşturması ve yapı yüksekliğine bağlı gölge etkisi, belli zaman dilimlerinde bu odacıkların da kullanım oranını artırmaktadır. Özellikle hafta sonu akşamüstü saatlerinde bu bölgelerin kullanım oranının artmasında gölge etkisinin payı büyüktür. Meydana en son eklenen A odacığı, güneşlenme oranı fazla, mekânsal donatı çeşitliliği az olduğu için meydan genelinde en az çekici bulunan ve en seyrek kullanılan alt bölgedir. Yine de bu odacıkların kendilerine özgü mekânsal niteliklerinden ayrı olarak, tüm alt bölgelerinde hareket eden yaya miktarının duraklayan yayalara göre çok daha fazla olduğu görülmektedir (Kürkçüoğlu, 2015).

Eminönü Meydanı'nın bu noktadan sonra karşılaşılabileceği morfolojik biçimlenme ve büyüme senaryoları muğlak ve belirsizdir. Öncelikli olarak bu yazı kapsamında da değinilen mekânsal-algısal kopukluklar ve mekân donatılarına bağlı kullanım yoğunlukları hususlarında denge sağlanması gerekmektedir. Bu sayede meydan, mevcut morfolojik yapısını korumak suretiyle daha çekici, bütünleşik, okunabilen ve etkin kullanılabilen bir giriş platformu haline dönüşecektir. "Odacık" olarak tanımlanan alt bölgeleri birbirine daha kuvvetli bağlayan tasarım senaryoları geliştirilmeli, aynı zamanda meydanın yakın çevresinde bulunan cami, çarşı, han gibi simge yapıların ön plana çıkartılması ile farklı manzaralar-görsel açılara bağlı perspektifler geliştirilmelidir. Bulunduğu alan içerisinde yapılaşmış çevre dinamiklerine bağlı maksimum büyüme evresini tamamlayarak doygunluk noktasına ulaşan meydanın, özellikle güney yönünde büyümeye devam etmesi, Yeni Cami-Mısır Çarşısı ve diğer han yapılarının sahip olduğu simgesel, tarihi ve kültürel miras niteliği dikkate alındığında, gerçekleşmesi en

imkânsız senaryodur. Benzer bir biçimde, kuzeybatı sınırında bulunan Rüstem Paşa Cami ve han yapıları ile güneydoğuda Bahçekapı sınırında bulunan Hidayet Cami ve İstanbul Ticaret Odası Merkez Binası da olası bir yatay eksen genişleme/büyüme senaryosuna olanak tanımamaktadır. Gerçekleşmesi en olası senaryo, kıyı hattını meydan ile keskin bir biçimde ayırarak Galata Köprüsü'ne bağlanan, kavşaklı-çok şeritli bir yapıya sahip olan Ragıp Gümüşpala Caddesi için geliştirilebilecek radikal ulaşım politikaları sonucunda meydanın tekrar kuzey yönüne doğru büyümesi ve deniz kıyısına erişmesidir. Bu şekilde bir senaryo da tarihsel beldeki liman meydanına referans veren ve “giriş kapısı/portal” niteliğini vurgulayan, çok kapsamlı ve hassas bir tasarım çalışması ile hayata geçirilmelidir. ■

Morphological Evolution and Spatial Components of Eminönü Square as a Portal

Eminönü, being one of the most strategic locations of the Historical Peninsula throughout the historical process, is defined as the first focus of commercial activities and the heart of the Istanbul Central Business District. Along with the identity of a “port settlement” from the past to the present, Eminönü also acts as an “entrance” “gate” or “portal” in terms of access to the Historic Peninsula, as it is located at the intersection point of Golden Horn and Bosphorus. A similar portrayal of Eminönü’s identity throughout the Historical Peninsula can also be argued on the importance of Eminönü Square in the region: it can be defined as one of the most important entrance gates (portal) and meeting points of the district, which has the identity of a business center with intense and fluent commercial activities throughout the historical periods.

Through remarkable physical-functional changes/transformations, plan decisions and transportation policies over the years, Eminönü Square has been subjected to a continuous morphological evolution and an uncontrolled growth process. As a result of the important milestones especially after the 1940s (i.e. Prost Plan, changing transportation plan in Menderes Period and more recently, pedestrianization of the bazaar area), the square gradually grew and became an important traffic and transfer focus. Today, Eminönü Square is defined by symbolic landmarks such as the Spice Bazaar and the New Mosque in accordance with the analogy of the “portal” and is defined as the entry point of commercial axes, on the other hand, it has transformed into a multi-part / articulated inner square and gathering area as a consequence of transportation plans and other major-minor interventions that implemented in different periods. Through the uncontrolled expansion and articulation of the sub-regions, which can be defined as the “chambers”, the square has acquired a concave / negative spatial typology with its amorphous and irregular structure. Within the scope of this article, it will be discussed how Eminönü Square has grown with an articulated structure in the historical process, how the physical changes in its immediate surroundings affect the identity-perception process along with the morphological-spatial components and the usage typologies of the sub-regions.

Eren Kürkçüoğlu, Dr. Öğr. Üyesi, İTÜ Mimarlık Fakültesi, Şehir ve Bölge Planlama Bölümü

Kaynaklar

- Arslanlı, K., Ünlükara, T. ve Dökmeci, V. (2011) “Transformation of public spaces in Istanbul”, *European Planning Studies*, 19(6), s.1061-1089.
- Ayataç, H., Türer Başkaya, F.A., Kürkçüoğlu, E., Çelik, Ö., ve Becerik, S. (2018) “Alterations within the coastal urban environments-case of the coastal squares of Istanbul Megacity”, *Sea Level Rise and Coastal Infrastructure*, s.41-58.
- Bilsel, F. C. (2010) “The Grand Bazaar Area and Eminönü Square” (ed. Bilsel, C. and Pinon, P.), *The Imperial Capital to the Rebrpublican Modern City*, İstanbul Araştırmaları Enstitüsü, s.323-331.
- Çelik, Z. (1993) *The remaking of Istanbul: portrait of an Ottoman city in the nineteenth century*, University of California Press, Berkeley.
- Çin, T. (2006) *Transformation of a public space in Istanbul: The Eminönü Square*, Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, ODTÜ Fen Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Daver, A., Resmer, M., Günay, S. (yay. haz.) (1943) *Güzelleyen İstanbul*, İstanbul Belediye Matbaası.
- Erkal, N. (2001) *Haliç Extra-Mural Zone: A Spatio-Temporal Framework for Understanding the Architecture of the Istanbul City Frontier*, Yayınlanmamış doktora tezi, ODTÜ Fen Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Kuban, D. (1993) “Eminönü-Bizans Dönemi, Osmanlı Dönemi, Eminönü Meydanı”, *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, Cilt:3, s.158-163.
- Kuban, D. (1996) “The Growth of a City”, İstanbul, 96 Selections, s.10-42.
- Kubat, A. S. ve Kürkçüoğlu, E. (2014) “Morphological evolution of urban form components in the historical peninsula of Istanbul”, *ISUF-21st International Seminar on Urban Form*, s.563-575.
- Kürkçüoğlu, E. (2015) *Kentsel Dokuda Yaya Hareketlerinin Mekânsal ve Psikolojik Etki Değerlendirmesi*, Yayınlanmamış doktora tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Moughtin, C. (2003) *Urban Design: Street and Square*, (3. Baskı), Architectural Press, Oxford.
- Müller-Wiener, W. (1977) *Billexikon zur Topographie Istanbul*, Wasmuth Verlag, Tübingen.
- Sarı, T. (2017) “Changing urban pattern of Eminönü: Reproduction of urban space via current images and function”, *Athens Journal of Architecture*, 4(1), s.115-132.
- Topuzlu, C. (1937) *Yarınki İstanbul*, Kenan Basımevi ve Kışe Fabrikası, İstanbul.
- Turgut, S. (2008) “New risks ahead for the Historical Peninsula, the mystic gateway of Istanbul to the World”, *WIT Transactions on Ecology and the Environment*, 115.
- Yıldırım, B. (2012) “Transformation of public squares of Istanbul between 1938-1949”, *15th International Planning History Society Conference*, São Paulo.
- Zucker, P. (1959) *Town and square: From the agora to the village green*, Columbia University Press, New York.
- Url-1: www.mimarizm.com/makale/kronolojik-olarak-istanbul-un-kent-ici-ulasim-tarihcesi_114323 (Erişim tarihi: 29.08.2015).
- Url-2: www.slideshare.net/ForesterEngineer/istanbulun-tramvayli-yillari (Erişim tarihi: 29.08.2015)
- Url-3: <http://kiricioglu.blogspot.com/2012/02/henri-prostun-istanbulu-1937-1951.html> (Erişim tarihi: 04.05.2021)
- Url-4: <http://www.istanbeautiful.com/tr/istanbul-meydanlar-caddeler/eminonu-meydani/> (Erişim tarihi: 04.05.2021)